

Tekeningen van oude Westerwijkse kapel boven water

door Jan van Helvoirt

De Grote en Kleine Westerwijk vormden vroeger samen een gehucht van Hilvarenbeek, maar komen als zodanig wel steeds als *Groot* en *Cleyn Westerwijck* in de archieven voor, waarbij de Grote Westerwijk uiteraard veel ouder is. Zo is ook Klein Esbeek in de veertiende eeuw een uitbreiding vanuit het hoger gelegen Groot Esbeek. Er werd reeds in 1147 melding gemaakt van *Wystreuwic*. Uit omstreeks 1220 dateert een bron met Echternachse cijnsen waarin onder andere Sigerius en Rudolfus genoemd worden. Zij betaalden respectievelijk twee schellingen en zes schellingen en een penning *apud Westervic*.¹ In 1466 werden aan Echternach 15 oude denieren op donderdag na Bamis en 3 stuivers op Sint Dionisius betaald. De tweede post (Rudolfus) slaat wellicht op de Armenhoeve op de Biest, die begin veertiende eeuw na de Tulderhoeve in Esbeek verreweg de grootste boerderij van Hilvarenbeek was.

Lambertuskapel getekend door Hendrik Verhees in februari 1791. Bijschrift: *'tevens een tiendschuur'*

Kapel in de Beekse archieven

In november 1427 werd voor het eerst *die Capel Ecker in Westerwijck* genoemd, waarmee men de veel oudere Lambertuskapel en de huidige St. Jozefkapel bedoelde.² In 1549 kregen de bewoners van de Grote Westerwijk toestemming *om seker oude Capelle te mogen van nyeuwe doen erigeren*.³ De 'vernieuwde' kapel, die ook wel *stocxken* werd genoemd, was twaalf ellen lang en acht ellen breed (ruim 8 meter lang en 5½ meter breed). Een 'stok' in de betekenis van kapel kwam in onze regio wel meer voor. In 1309 vormde in Haaren de *Senter Claes Stock* een grenspunt met Helvoirt en in 1518 kende Tilburg *een Sente Quirijnstock*.⁴

¹ Camps, H.P.H. Oorkondeboek van Noord-Brabant tot 1312. I. nummer 134.

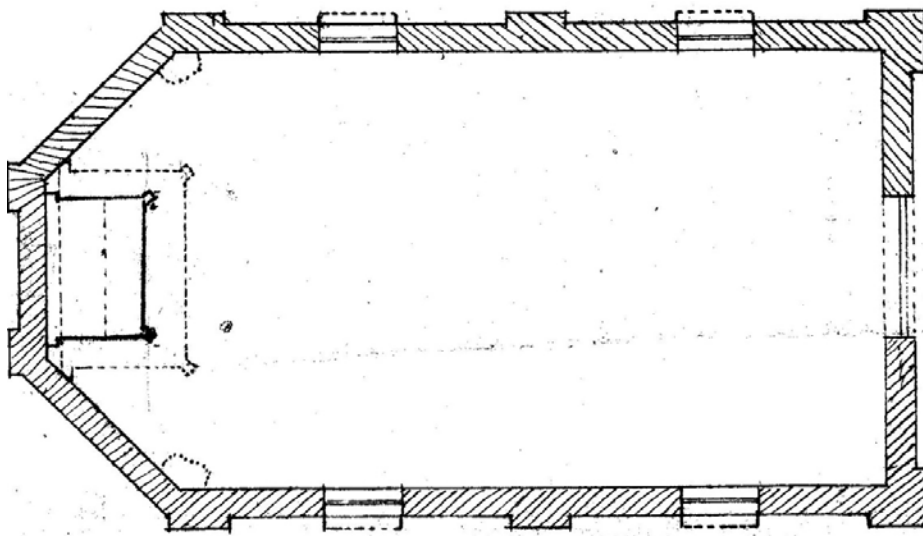
² Gemeentearchief 's Hertogenbosch R 1198, f 2v, november 1427.

³ Brusselse Rekenkamer. 20789, 31 mei 1549.

⁴ Trommelen, J.R.O. Tilburgse toponiemen in de 16e eeuw. Tilburg, 1994, blz. 409.

Priester Goyaert Veravoirt liet in 1545 in zijn testament 10 carolusgulden opnemen *totter structueren ende reparatiën* van de Westerwijkse kapel. Priester Cornelis Aerts van Poppel erfde van zijn moeder Antonia Cornelis Melis in de Westerwijk een boerderij. Deze beneficiant in Hilvarenbeek hield zich volgens de Beekse pastoor in 1609 niet met de kapel maar te veel met wereldse zaken bezig. Doordat hij schapen hield en daarin handelde, leek hij eerder een boer dan een geestelijke. Petronella Merten Jans van Raak weduwe van Joost Jan Jooris Wouters had het zesde deel in een dries in de Westerwijk *daer het steenen kesken staet* in eigendom. Adriane Hendrick Jans van Heusden bezat een zevende deel van *een huisken en aengelagen bij de Capelle* op de Grote Westerwijk en Hendrick Jansen de Jong was eigenaar van een stuk akkerland *in de Scheijve omtrent de Capelle* in de Grote Westerwijk.

In die Lambertuskapel, met eigen koster, zijn tot omstreeks 1650 diensten gehouden. Toch werd er tijdens de inspectie van 1658 anders gesproken over het kapelletje: *Staet in de ackers een cleijn cappelleken, 't welck seer vervallen is, en noijt daer eenigen dienst can doen. Hebbende eenige omstaende boomen, 23 à 24 in 't getal, die oordeele tselve wel vercocht mach worden.*⁵ Dat laatste gebeurde niet, want op de vraag van 100 gulden, bood Stadhouders Keppel maar 75 gulden. Van het vervallen kapelletje in Westelbeers werd overigens gezegd dat het best als woonhuis verbouwd kon worden! In 1662 kregen de naburen van de Grote Westerwijk wederom toestemming om de vervallen kapel opnieuw op te bouwen. De rentmeester mocht de bestaande bomen echter niet omhakken!⁶

Plattegrond van de kapel uit 1906 getekend door Antoon Smolders

Bedehuis op de Westerwijkse en Tilburgse Schijf

Het kapelletje staat al eeuwenlang op het hoogste punt van een enorm groot akkercomplex, dat nog steeds *de Schijf* wordt genoemd. De grens tussen Grote en Kleine Westerwijk loopt juist ten oosten van de kapel, dwars over die Schijf. 'Schijf' of 'scive' is een oude aanduiding voor de dingbank of dingvergadering. De mogelijke betekenis is derhalve: plaats waar de gemeenschapsvergaderingen werden gehouden. Het woord ging later over op het omringende gebied zelf. Vaak werd hierbij een *bedbuer* of bedehuisje gebouwd. De letterlijke betekenis van *bedbuer* is 'gebedsschuur'. Frappant is dat in het nabijgelegen Tilburg in de vijftiende eeuw ook een 'bedbuer in de Schijf' gelegen was. Dit kapelletje was de voorloper van de

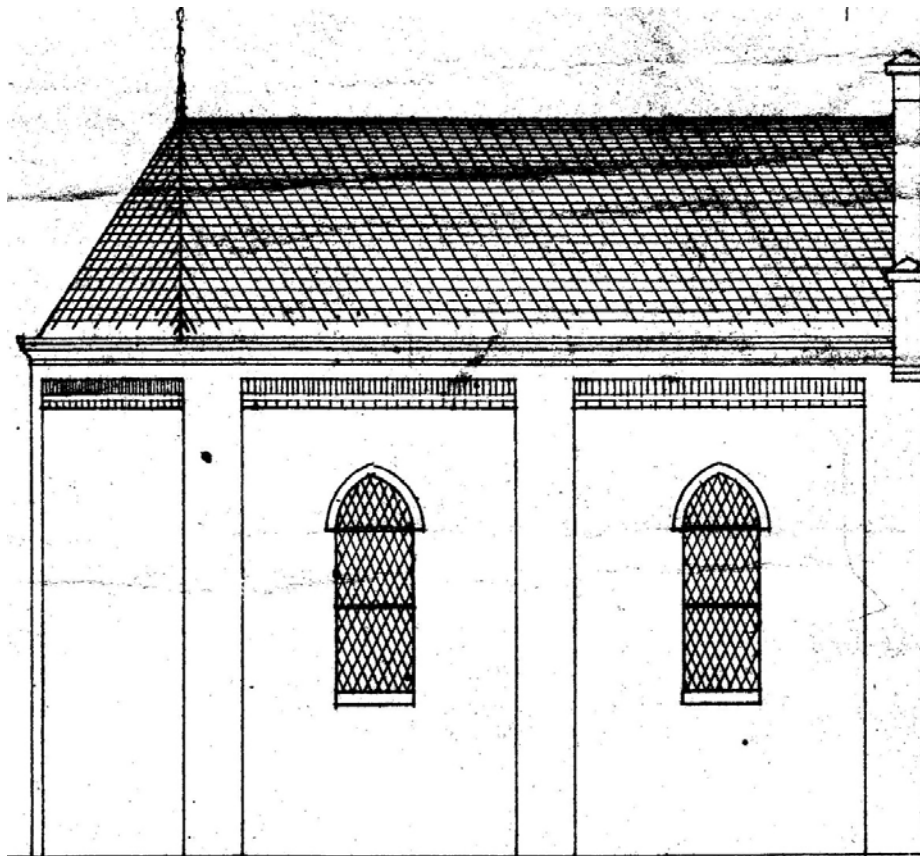
⁵ Raad van State. Verbael van de Capellen in de Meijerije van 's-Hertogenbosch. juni 1658. Inv. nr. 1757. (Dank aan Ton de Jong).

⁶ Raad en Rentmeester Generaal der Domeinen. 203, f 273, 20 juli 1662; 204, f 102, 7 maart 1663.

huidige Heikese kerk, de oudste kerk van Tilburg. Opvallend is ook dat bij dat Tilburgse bedehuisje op de Schijf een 'tiendpaal' stond. Ook bij de Lambertuskapel in de Grote Westerwijk stond zeker tot 1790 een tiendschuur. Die tiendschuur wordt nog vermeld op de tekening van Hendrik Verhees.

Verder ligt even ten westen van de Westerwijkse kapel de oude *Commerstraet*. Ook in Deurne, Erp en Someren kent men zo'n Kommerstraat. In Tilburg bestaat nu nog de Kommerstraat en die werd eertijds *Pastoirsdyc* genoemd. 'Commer' betekende vroeger: last, belemmering, arrestatie, beslaglegging, rentelasten, geldelijk of in natura. Aan die Tilburgse *Commerstraet* stond de tiendschuur van de pastorie van Tongerlo, waar de tienden en pachten werden opgeslagen. Die schuur werd ook wel spijker of granarium genoemd. Onlangs zijn de contouren van die historische *Moerenburch* in cortenstaal herrezen! In de Grote Westerwijk moet ook een dergelijke tiendschuur hebben gestaan in de *Commerstraet*. Bekend is dat het Bossche Gasthuis bezittingen had in de Grote en Kleine Westerwijk.

Bovendien ontsprong bij de Tilburgse 'bedbuer' een waterlaat, die gemakshalve ook *Bedbuer* genoemd werd. Treffend is dat ook vlak bij de Lambertuskapel het beekje begint waarlangs in de loop der geschiedenis zowel de *Westerwijk* als de *Biest* zijn ingericht. De naam van dit eertijds gegraven beekje wordt steeds *Waterlaat* genoemd.

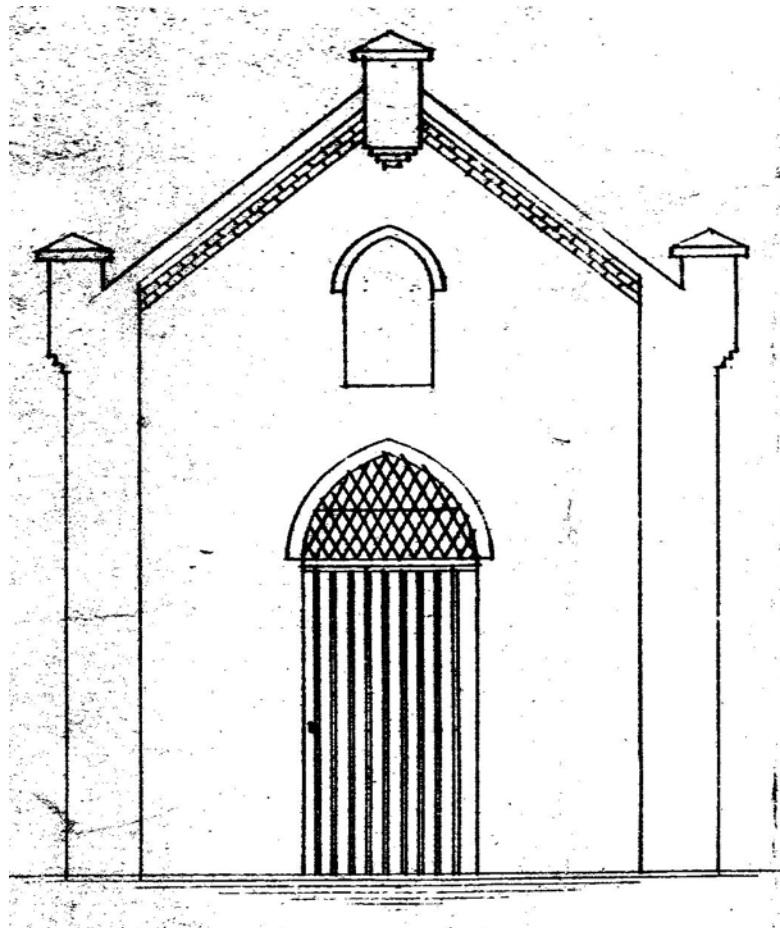
Noorder zijgevel van de kapel uit 1906 getekend door Antoon Smolders

Heilig Straatje tegenover 't Kruis

Tot slot werd de grote Tilburgse Schijf doorsneden door twee wegen: de *Voorste Cruyswech* en de *Achterste Cruyswech*. Ook de Westerwijk kent dit interessante 'cruys-toponiem'. De 'naburen' van de Westerwijk in Hilvarenbeek zouden in 1390 hertogin Johanna van Brabant uit het moerassige Donkven tussen Westerwijk en Goirle gehaald hebben. Op deze zestig hectare metende wildernis verkregen de naburen van 't *Langekruis* het recht om een gedeelte van de

aldaar gestoken turf voor zichzelf te houden. Moesten dergelijke adellijke figuren steeds uit een financieel moeras gehaald worden?⁷ De geburen zagen heel goed het belang in van de bescherming van 'hun heer' tegen inbreuken op hun rechten. Genoemde volksverhalen, er zijn er veel meer bekend, moeten we opvatten als een afspiegeling daarvan.

Adriaen Diercxs van Spreuwel was gehuwd in 1483 en hij woonde *aent Langecruys* (lang=groot). Aerts Jan van Raeck tot slot woonde in 1550 *aende Grootwesterwijck* en Adriaen Bartholomeus Mijs *aendie Westerwijck aent Langcruys*. Matheus Henrick Stalpaerts bezat een hoeve vanaf 1490 *aent Langencruys tot Westerwijck*. Iets ten noordoosten daarvan begint het nu nog bestaande *Heylig Straatje*. De oorsprong hiervan ligt in het woord 'hellinge', dat laaggelegen gebied betekent. Het oude 'cruys' toponiem heeft daar ook een relatie mee en is nog interessanter. De elementen *croes*, *creus*, *kroeze*, *cruce*, *croos*, *kruze* en *cruyse* betekenen in oorsprong allemaal: uitgeveende en op het water aangewassen, gewonnen gronden. In Esbeek kennen we *Cruysbocht* (1476), *Cruysberch* (1532), *Cruysacker* (1630) en *'t Cruys* (1650) gelegen aan het verdwenen riviertje de Mierbeek dat via de Koekovens op het Spruitenstroompje afwaterde. Ook de Biest kende voorheen een *Cruysweg* die tevens de grens vormde met Moergestel en geregeld moest worden 'opgekart' vanwege de lage ligging door *de Vennen*. In het midden van de zeventiende eeuw was er een geschil gerezen tussen de inwoners van Moergestel en die van de Biest over deze *Cruyspath*.⁸

Voorgevel van de kapel uit 1906 getekend door Antoon Smolders

⁷ Adriaenssen, L.W.F. *Hilvarenbeek onder de hertog en onder de generaliteit*. Hilvarenbeek, 1987, 1.

⁸ R.A.H. Hilvarenbeek 1328, f 377v, 26 april 1695.

Op de Grote Westerwijk kregen de erfgenamen van Jenneken Peter Emmen op 27 mei 1550 goederen in de Schijf *opte Cruysstraet*.⁹ In juni 1787 werd Cornelis Casteels nog beboet in *de Cruysstraet* omdat de weg niet in orde was.¹⁰

Buren van de kapel

Bartel Wouter van de Zande bezat op de Grote Westerwijk rond 1780 twee boerderijen. Een stond ongeveer op de plaats waar nu garage Van Spreeuwel gevestigd is. Daar woonde hij zelf. Op 1 oktober 1804 verkocht hij, behalve wat *krombusselen* en *kriesbusselen* op zijn erf allerlei roerende goederen en de complete *biehal*:

-schop	-botertyl	-stoelen	-koeketel	-handketel
-zeygshotel	-tinne kom	-tinne schotel	-ham	-zij spek
-bed en pulm	-100 mutsert	-vat haver	-witte koe	-planken
-vat evene	-vat rogge	-vat erwten	-vat duivenbonen	-hooy

De tweede hoeve werd bewoond door huurder Hendrik Timmermans. In 1830 was Jan Timmermans eigenaar van die zogenaamde 'kapelboerderij': hij was de naaste buurman van de aloude kapel. Daarom moet boer Vingerhoets als nabuur van de Wseterwijk nader belicht worden.

Zijn vrouw was al enige tijd 'zinneloos' en tijdens Beekse kermis van 1804 had hij een 'geestelijke' uitgenodigd om zijn vrouw te zullen genezen. Het betrof Jan Baptist Weymers, die zich uitgegeven had als *Minderbroeder Pater van het Meerzel Klooster*. De goedgelovige Jan Vingerhoets had hem 1 gulden betaald en de oplichter zou voor zijn vrouw drie missen doen. Als dank zou hij zijn vrouw *voor twee jaaren kunnen genezen van haare zinneloosheid!*¹¹ Een van de huidige naburen van de Lambertuskapel is Jan Jonkers. Hij ledigt een keer per week de offerblok en maait keurig het gras rondom de kapel. Had voornoemde Jan Vingerhoets dat ook niet beter kunnen doen om zijn vrouw in het gareel te brengen?

Ontwerp van bouwmeester Antoon Smolders

In een doos vol met blauwdrukken en schetsen, die ik kreeg van Piet Smolders, vond ik onlangs nog vier interessante tekeningen van Antoon Smolders. A. J. Smolders werd in 1863 in Hilvarenbeek geboren en aan de Vrijthof in de voormalige *Grote Maan* had hij zijn kantoor. Behalve tekenaar en architect was hij ook bouwmeester.¹² Tot aan zijn dood is hij actief gebleven in de bouwwereld.

Eind achttiende eeuw werd de oude Lambertuskapel afgebroken, waarna er een nieuw kapelletje verrees. Rond 1900 was dat zo bouwvallig geworden dat de Beekse pastoor Jurgens het plan opvatte een nieuwe kapel te bouwen. In die tijd kende de Westerwijk nog het gilde Sint Servatius, waarvan de leden op de teerdagen te gast waren op de naastgelegen 'kapelboerderij' van Jan van Oort. Dit gilde, dat de onderhoud van de kapel altijd voor haar rekening had genomen, werd door Jurgens ontbonden en de opbrengst van de gildeakker werd besteed aan de bouw van de nieuwe kapel. Die werd nu toegewijd aan Onze Lieve Vrouw. Willem van Oort uit Biest-Houtakker herinnerde zich nog de bouw van het kapelletje in 1906: "De hele buurt oftewel het gilde hielp mee. Bij het omgraven van de grond kwamen er veel benen uit. Toen het kapelletje er eenmaal stond, werd er alle zondagen de rozenkrans gebeden".¹³

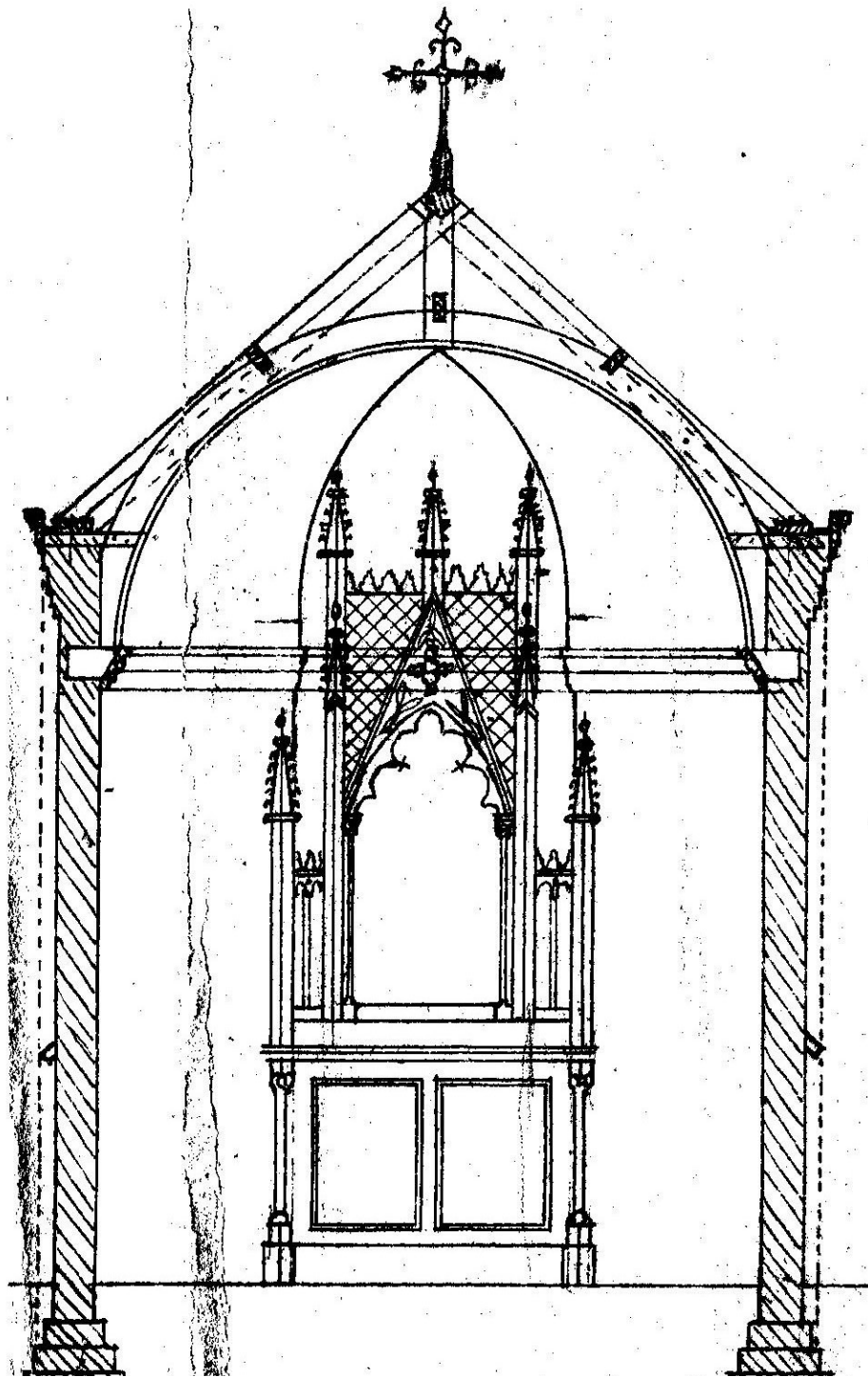
⁹ R.A.H. Hilvarenbeek 433, f 30v, 27 mei 1550.

¹⁰ Schouwvoering nummer 1543, 1 juni 1787.

¹¹ R.A.H. nummer 1334, f 64v, 1804.

¹² Helvoirt van, J.F.C. Bouwtekeningen van Toon Smolders (1), in: *Tussen Paradijs en Toekomst*. 2009, nr. 81.

¹³ Dries van den, Ad. Het Brabant van toen ... Tilburg, 1979. blz.198.

Dwarsdoorsnede en altaar van de kapel uit 1906 getekend door Antoon Smolders

Antoon Smolders maakte in 1906 voor pastoor Jurgens vier technische tekeningen: grondplan, noordelijke zijgevel, doorsnede kaspant met altaar en de voorgevel. De voorgevel uit die tijd werd trouwens in 1935 door deken Van der Kamp compleet vervangen door de huidige gevel.¹⁴ Nadat de kapel in 1964 flink werd beschadigd, werd ze in oktober 1966 opnieuw ingewijd met St. Jozef als patroon. Op 21 september 1966 kreeg het R.K. Kerkbestuur St.

¹⁴ Gils van, J. en Peeters R. Hilvarenbeek en zijn kerkdorpen. Hilvarenbeek, 1994, blz. 125.

Petrus Banden vergunning voor het verbouwen en restaureren van een kapel op sectie C nummer 156.¹⁵ Het betrof de restauratie van muren, vloer en dakbedekking, terwijl het gebouwtje geen inhoudelijke verandering zou ondergaan. De totale kosten bedroegen fl 800,-. Hein Jurgens onderhoudt sinds 1972 de kapel, maar de Norbertusparochie blijft de eigenaar. De grote kandelaar komt uit de Esbeekse kerk en de Biestse kerk leverde de drie bankjes.

Op de achterkant van de schets van de voorgevel had Antoon Smolders in 1906 met potlood een eenvoudig bestek van de nieuwe kapel genoteerd, met f 394,25 totaal aan kosten:

-kalksteen en steen voor de fundering	100,35
-werkloon vloer en voegen bepleisteren	15,00
-kalk, zand en gips	10,00
-plafond en vloer	11,25
-grondwerk	3,40
-leien	20,00
-lood	4,80
-zinken goten	13,00
-muurplaten, gordingen, nok, scheer, trekplaat	
-blokken	4,50
-schenkels	24,00
-trimlatten	10,00
-dakplaten	23,50
-buiten lijstwerk	4,00
-binnen lijstwerk	3,00
-uurloon	45,00
-voor deur	2,85
-ijzerwerk en spijkers	17,00
-verfwerk	5,00
-glas	20,00

¹⁵ Bouwvergunningen Hilvarenbeek 1063, nummer 726.